

Hans-Jørgen Schanz

Da jeg kom til at læse Wittgenstein
– et par selvbiografiske betragtninger.

I

Det hører vel til de absolutte sjældenheder, at en person hele sit liv er optaget en og kun en tænker eller tekst. Jeg kender faktisk intet forfatterskab, der har et sådant permanent fokus, ses der bort fra middelalderpositioner, hvor en tekst - bibelen - i udgangspunktet var centralteksten for alle; den figurerede således som et for tænkningen kollektivt anliggende. Ser vi på de store filosoffer, begyndende med Platon og endende med Heidegger og Wittgenstein, vil man se, at fokus skifter hen igennem livet.

Få være at man rekonstruerende kan afdække visse ideer eller optagetheder, som kan vises at være kroniske (en ikke ukendt idehistorisk og filosofihistorisk aktivitet) - i sådanne tilfælde ville det nok komme bag på den oprindelige forfatter og endnu mere sandsynligt: det har næppe været en autentisk og initial intention, at der hele tiden i ens liv skulle holdes fast ved denne ene ide eller optagethed. Om ikke af andre grunde så af denne, at der da nok ikke ville være kommet andet ud af aktiviteten end krampagtighed.

Mennesket lever i tiden og skønt Hegels dictum, at filosofi er sin tid fattet i tanker, næppe er holdbart - fordi det enten er for ambitiøst eller også for banalt - rummer det vel et sandheds-moment. Som den unge Marx udtrykte det: filosofien ligger lige så lidt uden for virkeligheden som hovedet ligger uden for kroppen selv om det ikke ligger i maven. Denne in-der-Welt-Sein, som Marx her peger på med metaforen – og som han i den VI Feuerbachtese udtrykte expressis verbis – rammer dog ved siden af, eller er for absolut, dersom selve

fænomenet at tænke overses. For selv om mennesket er i tiden er ikke al menneskelig aktivitet på samme måde i tiden. Når mennesket tænker er det ikke på samme måde i tiden som når det arbejder, elsker, erkender, spiser, spiller fodbold, ser fjernsyn, kører bil eller sover. Måske er det at sove det, der kommer tættest på tænkningens måde at være i tiden på.

Jeg mener, Heidegger havde helt ret, da han gjorde opmærksom på, at det at tænke og det at erkende ikke er det samme. Hans provokative udsagn, at i videnskaben tænkes ikke, holder stik, når man, som han gjorde, tilføjer: men der erkendes. At tænke er at fjerne sig fra den umiddelbare optagethed af verden. Men nok allervigtigst – som Platon, Aristoteles, Heidegger og Arendt har gjort opmærksom på – at tænke udløses af en undren, som har det ved sig, at den kommer over en. Den er noget man ikke kan ville. Man kan (heldigvis) ville erkende, men ikke forundres. I forundringen skabes der et rum, og det rum er det tænkningen søger at bevæge sig i. Altså et rum – og ikke primært en tid. Det er bl.a. en af grundene til, at det er vigtigt at skelne mellem forskellige menneskelige aktiviteterets måde at være i tiden. I en vis forstand er tænkning slet ikke i tiden, men i det rum, der åbnes af forundringen.

Adskillelsen mellem tænkning og erkendelse er ikke – som Heidegger overspilende får det til at se ud – fuldstændig. Det kommer af, at begge bevæger sig i sprog. Og det ses også derved, at en erkendelsesproces, så vel som alt andet mellem himmel og jord, pludselig kan stoppe og give plads for forundring og derved åbne tænkningen. Lige så vel som tænkning kan slå om i erkendelse.

II

Jeg vil tro, at fænomenet at skifte fokus i forhold til forfatterskaber eller tekster i meget høj grad er bestemt af, at forfatterskaber eller tekster kan blive opbrugte i den forstand, at de ikke længere slipper en undren løs – hvilket ikke har noget at gøre med, at en tekst eller et forfatterskab er taget i besiddelse in toto. Sådan noget er formentlig slet ikke muligt og næppe heller interessant for andet end en filologisk-museal aktivitet. Måske kunne det – teknisk betragtet – give mening i forhold til en telefonbog, men ikke i forhold til en meningsbærende tekst.

Det har heller ikke noget at gøre med en teksts eventuelle sandhedsgehalt. For sandhed er ikke det, det afkaster eller udløser en undren. Men hvad har det så at gøre med? Faktisk er det vanskeligt at sige noget generelt om, på anden

vis end *via negationis*. Dog peger alle disse negationer – opbrugthed, mangel på overraskelse, loss of problems, banalitet, jargon, klicheer – i en retning, nemlig velproportioneret dybde. For der findes også – som Lukacs polemisk gjorde opmærksom på – en art forfladigelse gennem dybde. Polemisk vendt imod Heidegger, men polemikken havde en pointe – om det ramte Heidegger eller ej er ligegyldigt, for pointen er rigtig nok. Dybde som sådan eller villet dybde eller patetisk dybde er ingenting. Forfladigelse. Dybden, den ægte, viser sig, skal ikke siges eller påstås. Når en tekst ikke – eventuelt ikke længere – viser denne dybde, forlades den. Somme tider som et kært minde, somme tider som et konstateret tidsspilde.

Det kan ikke udelukkes, at skiftene i optagethed har en vis sammenhæng eller kan udgøre et kontinuum og for så vidt rumme en art kumulation, men det er tilfældigt, vil jeg påstå. Tilfældigt af den grund, at det nye, som tages ind, opstår i forbindelse med den ustyrbare undren, da den plads, der ryddes for tænkningen, ikke er en konsekvens af intentionalitet. Det siges, at bøger i et privatbibliotek har det som katte: de er umulige at tæmme. Måske spejler det tænkningens vilkår, som noget der står ud fra undren.

III

Jeg har skrevet ovenstående som afkastet af en refleksion på, hvordan jeg kom til at læse og beskæftige mig med Wittgenstein. Det, som slår mig, er den nærmest totale tilfældighed, der her dukker frem – i øvrigt en tilfældighed, jeg har konstateret i mit forhold til andre filosoffer, f.eks. Hannah Arendt.

Da jeg begyndte at læse idéhistorie i 1967 var jeg først og fremmest interesseret i eksistentialisme og Kierkegaard, en sådan interesse blev støttet og animeret ved instituttet, selvfølgelig i kraft af Sløks engagerede og engagerede undervisning i Kierkegaard – og Platon med for den sags skyld. Lidt efter dukkede der generationstypisk en interesse for den unge Marx op. Lidt senere for Frankfurterskolen. Det sidste blev temmelig prægende for mit videre forløb. Således studerede jeg ved Goethe Universitetet i Frankfurt am Main fra 1970 til 1971. På det tidspunkt var Adorno død – han døde i 1969 – men hans ånd prægede stadig stedet, om end der nu tydeligt konturerede sig et andet spor i den kritiske teoris udvikling, nemlig Habermas. I Frankfurt var der et par undervisere, som fik betydning udover Habermas. Nemlig Oskar Negt, der havde en uortodoks og kritisk bæret sympatisk indstilling til arbejderbevægelsen og frem for alt en Marx-læsning under inspiration af Adorno. Adorno

havde selv skrevet ganske lidt om Marx, men han havde gang på gang i sit forfatterskab understreget at den instrumentelle fornuft, som blev set som det modernes problematiske vilkår, i højeste grad måtte ses som en konsekvens af den værdiform, Marx havde afdækket i Kapitalen. Negt forsøgte bredt og ikke mindst i forhold til retstænkningen af frugtbargøre denne inspiration. En anden ung lærer, Helmuth Reichelt, havde derimod mere systematisk forsøgt at gendanne den stort set i traditionen helt oversete analytik, som Marx operere med i Kapitalen. Reichelts undervisning og lidt senere hans bog "Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Marx" (1972), blev en stor inspiration. Her var nytænkning omkring Marx – frigjort fra hele traditionen, både den socialdemokratiske og kommunistiske, politisk såvel som teoretisk. Under mit ophold i Frankfurt – og senere i Århus – gennemførte jeg tillige et temmelig intensivt studie af Marx's skrifter. De følgende år forsøgte jeg – sammen med andre, nu kolleger ved institut for idéhistorie – at udvikle en særegen Marxforståelse, den såkaldt filosofiske kapitallogik. Senere førte det til flere bøger af civilisationskritisk tilsnit og med inspiration fra denne Marxlæsning.

Hvad har dette med Wittgenstein at gøre? Ingenting. Jeg glemte noget, som også virkede i Frankfurt, nemlig stærke fordomme. Jeg har gjort den erfaring, at jo stærkere et intellektuelt miljø er omkring en intensiv dyrkelse af en teori, i desto højere grad frembringes en række afskærmende og temmelig effektive fordomme, i realiteten også temmelig fordømmende fordomme. I tilbageblik kan jeg se, at det var tilfældet i Frankfurt – som det i øvrigt også var tilfældet på institut for idéhistorie, da Sløk endnu prægede stedet og vi alle var sløkofiler (nogle var endog sløkomaner og få var eller blev sløkologer). Fordommen på idéhistorie var denne: det var tidsspilde at læse Løgstrup. Sløk har formodentlig aldrig formuleret en sådan holdning, og sandsynligvis ej heller haft den overhovedet. Men det mere end lå i luften – små hentydninger, støvsuget fravær af henvisninger, polemiske markeringer osv. I Frankfurt var det endnu mere udbredt. Her var der især to positioner, som var anathematiserede: positivisme og Heidegger-fænomenologi. Og det mere end bare lå i luften som en tone. Markeringen var eksplicit og intensiv. Denne afskærmning gennem fordomme virkede ganske effektivt – i hvert fald havde jeg ingen interesse i at læse Heidegger eller Wittgenstein, som i frankfurteroptik var en af positivismens husguder (hvad der ikke var forkert, men heller ikke rigtigt).

I 70'erne og begyndelsen af 80'erne var mit arbejde koncentreret om først kapitallogik, senere civilisationskritik. De teoretiske inspirationsbaser var Marx og Frankfurterskolen samt venstremarxisme fra tyverne. Jeg vil ikke påstå, at det fra omkring midten af 80'erne stod mig klart, at dette teorilandskab fore-

kom mig udtømt, men på den anden side husker jeg, at fascinationskraften var ved at svinde. Og jeg husker også, at jeg i en bevidst søgen, der tillige var blottet for forventning, gik i gang med at læse småting af Heidegger, Wittgenstein og Løgstrup. Altså de tre hovedfigurer, der havde været enten belagt med tavshedens bånd eller udpeget som ”fjender” de to steder, hvor min intellektuelle ambition havde været i drivhus, nemlig Institut for Idéhistorie og Goethe Universitetet i Frankfurt. Hvorfor jeg netop, om end i begyndelsen blot med svævende opmærksomhed, begyndte at læse disse hidtil miljømæssigt udgrænsede positioner, står mig ikke klart. Ja, faktisk vil jeg ikke kunne give et dækkende svar. For der var jo umiddelbart ikke noget, som ud fra min tidligere interesse så at sige naturligt ledte over i de nye felter. (At jeg senere har været i stand til at se meningsfulde forbindelseslinier, er en anden sag).

Med noget der nærmer sig chok opdagede jeg, at det ville have været mere end godt for mig, dersom jeg selv havde overholdt et princip, som jeg gang på gang understregede overfor mine studenter: nemlig, at hvis man teoretisk ud fra Marx skal angribe Ricardo, så er det vigtigt, nej nødvendigt, at man først kan forsvare ham, altså Ricardo.

Princippet havde jeg selv overholdt i forhold til Marx’s ”fjender”, men glemt og overhørt, hvad angår mine egne inspirationsbaser fra det tyvende århundrede. Nu opdagede jeg, at jeg den kritik, der havde udvirket, at disse udgrænsede tænkere ikke blev læst, faktisk var forkert. Wittgenstein gik mildest talt ikke op i positivisme, Heidegger var hverken et tågehorn eller en fascistoid tænker, så lidt som Løgstrup var gumpetung og moraliserende. Men langt vigtigere end at kritikken ikke havde været sand eller bare rimelig var dog, at fascinationen – en produktiv undren – indfandt sig med overvældende styrke i omgangen med tekster fra de tre tænkere. Jeg ved ikke hvordan andre har det, men for mig er det en stor lykke, at falde ind i et forfatterskab, som afkaster fascination og åbner en undren, som sætter en tænkning i gang.

I øvrigt lærte jeg hurtigt, at de tre herrer Wittgenstein, Heidegger og Løgstrup klæder hinanden godt. Eller: på forunderlig vis spiller de sammen, samtidig med, at der kan iagttages eller rekonstrueres en retning, måske endog en udvikling i forfatterskaberne set i forhold til hinanden. Jeg tænker på sprogrefleksionerne. Hvor der hos Heidegger og Wittgenstein er tale om en dramatisering af meningstab i starten frem imod en form for Gelassenheit, som imidlertid forekommer på kanten af noget villet, er der hos Løgstrup en ægte (nogen ville sige naiv) tillid til dagligsproget.

IV

Men nu til Wittgenstein. Hvad der prompte og lige fra begyndelsen har tiltrukket mig ved hans tekster er, at der her overvældende klart er tale om en tænkning, der er ægte, så ægte, at den gang på gang er selvanklagende og selvmodsigende. Den er også dyb – men aldrig er der tale om falsk dybde eller påtaget og påstået dybde. Ingen forfladigelse gennem dybde. Faktisk er der i mange, men ikke alle, af Wittgensteins tekster tale om, at man kan læse dem meget hurtigt og så konstatere noget i retning af banalitet. Men ser man efter vil man opdage, at dybden sidder lige under den tilsyneladende banalitet. Og det er ikke fordi dybden ikke er stor, men fordi den knytter sig til det mest trivielle og banale – og fordi den viser sig uden at blive vist, for at bruge en af mesterens dicta. I en rent ud fantastisk grad er der i Wittgensteins tænkning en dybde uden at den er båret af store ord eller, hvad vi kunne kalde dybdeprivilegerede temaer. Dybden er aldrig lånt. Jeg kender ingen anden tænker, der i intensitet når Wittgensteins, ingen. Hertil kommer, at selvhøjtidelighed som regel er fraværende – men ikke rethaveriskhed. Der er til tider en underlig blanding af ydmyghed side om side med det stik modsatte, visheden, ja end og påståeligheden om at have ret. Sådan noget virker – når der er substans i det, ellers ville det bare være latterligt. Måske er det træk som er så slående i Wittgensteins stil, nemlig lapidaritetens pathos, en konsekvens heraf.

Og lad mig ikke glemme hans tankeeksempler eller billeder, der myldrer frem overalt i hans tekster. Et eksempel: ”Brugen af ordet ”sætning”, ”sprog” ect. har den samme *Verschwommenheit* som vort sprogs normale brug af begrebsord. At tro, at de derfor skulle være ubrugelige, eller at tro, at de således ikke svarer helt til deres formål, ville være det samme som sagde man: ”varmen, som denne ovn giver, er til ingen nytte, fordi man ikke ved, hvor den begynder og hvor den ender”. Ville jeg for at opklare og for at undgå misforståelser i et sådant områdes sprogbrug trække skarpe grænser, så ville denne forholde sig til de udflydende grænser i den naturlige sprogbrug på samme måde som skarpe konturer i en pennetegning forholder sig til de jævne overgange i farvepletter i den fremstillede virkelighed” (Wittgenstein 1984, 76).

Hvad der tiltrækker mig ved Wittgenstein er i høj grad, hvad der lader sig sammenfatte i: hans stil, som ikke er en stilisering af tanker, men en enhed af træk, hvoraf jeg har nævnt nogle.

Jeg kan i øvrigt også godt lide Wittgensteins på grænsen til det selvplageriske selvkritik, der havde den konsekvens, at han holdt skriverier tilbage fra of-

fentligheden. For som han engang sagde: hvis noget er godt er det guddommeligt.

Citeret litteratur:

L. Wittgenstein: Philosophische Grammatik, Werkausgabe bd. 4, Frankfurt am Main 1984.